

Marko Kos*

Jahrovi argumenti za zaštitu biljnog života i kantijanski utjecaj u njegovoj bioetici

SAŽETAK

U radu se analizira doprinos Fritza Jahra utemeljenju bioetike s naglaskom na njegovu zaštitu biljnog života i kantijanski utjecaj. Jahr u raspravu uvodi pojam „bioetički imperativ“, koncept koji je inspiriran Kantovim kategoričkim imperativom i petom biblijskom zapovijedi „Ne ubij!“ – odnosno, Jahrov imperativ poziva na poštovanje svih oblika života, uključujući biljke, proširujući moralni obzir izvan ljudske vrste. Jahr argumentira svoju poziciju o moralnom obziru koristeći znanstvene, religijske, filozofske i pjesničke perspektive. Tekst prikazuje kako Jahrova „filozofija morala“ uključuje elemente suosjećanja, ljubavi i solidarnosti sa svim živim bićima, prikazujući autore koji služe kao relevantna mjesta za znanstvene i izvanznanstvene perspektive. Jahr se poziva na radove poznatih suvremenika, znanstvenika i filozofa, uključujući Wilhelma Wundta, Gustava Theodora Fechnera i Immanuela Kanta, kako bi podržao svoje teze. Kroz analizu Jahrovih članaka i ideja rad pokazuje kako njegova bioetika nadilazi povijesne okvire i ima relevantnost za današnje etičke izazove u zaštiti okoliša i života uopće.

Ključne riječi: Fritz Jahr, Immanuel Kant, biljna etika, bioetika.

UVOD

Kantov je rad postavio temelje moderne etike, dok za Jahra možemo reći da je proširio te principe na sva živa bića, stvarajući tako etički okvir koji uključuje odgovornost prema cijelom ekosistemu i/ili biosferi. Ova sinteza izloženih ideja nastoji prikazati njihov ključni doprinos etičkoj misli i poslužiti kao nagovor na detaljnije istraživanje Jahrova rada. Detaljna istraživanja tematskih cjelina ili preciznije, Jahrovih interesa,

* *Adresa za korespondenciju:* Marko Kos, Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ulica Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: markokos.mail@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9988-2466>.

još uvijek nedostaju. Primjerice, baza Google scholar prikazuje stotinjak tekstova od kojih se većina odnosi na otkriće Jahra, Jahrov bioetički imperativ, životinjsku etiku ili odnos Vana Rensselaera Pottera i Jahra. Tekstovi koji se bave pojedinim temama Jahrova opusa doista su rijetki, čak i u specijaliziranim znanstvenim i stručnim časopisima. Ovdje možemo izdvojiti četiri teksta koja odstupaju od tog pravila: Rinčić i Muzur (2016), Bregenzer (1844 – 1906), Perušić (2019), Engels (2011). Kao posljednji primjer možemo dati nedavno objavljenu knjigu Zeppegna i Riccija (2020) o Fritzu Jahru i posthumanizmu, koja predstavlja jedinstven poduhvat u analizi Jahrove misli. Etika seksualnosti kojoj je Jahr posvetio nekoliko tekstova još uvijek nije tematizirana. Nadalje, tekstovi koji se bave pitanjem odgoja ili Jahrove interpretacije kršćanskog nauka ili religijskih učenja općenito također su oskudni. Utoliko nas ne čudi da pitanje biljnog života i argumentacija u Jahrovu radu nisu sustavno tematizirani.

Kantovo je ime jedan od temelja praktične filozofije i kao takvome opetovana predstavljanja njegovih konigsberških dana gotovo da predstavljaju uvredu njegovu impozantnom filozofskom *opusu*. S druge strane, Fritz Jahr je nepoznanica većini javnosti, no zahvaljujući neumornom radu pojedinih znanstvenika i znanstvenih publikacija pronalazi svoje mjesto kao istraživačka tema.

Teolog i učitelj Paul Max Fritz Jahr rođen je u Halleu na rijeci Salle 18. siječnja 1895. godine u skromnoj protestantskoj obitelji. Jahr nije bio izniman učenik. Pokazivao je, doduše, velik interes za filozofiju i teologiju – interes koji će se manifestirati kroz dugogodišnji rad i dvadesetak članaka. Trenutno brojimo dvadeset i dva kratka teksta objavljena u različitim znanstvenim i stručnim časopisima, što ne isključuje mogućnost da će se u budućnosti pronaći novi tekstovi Fritza Jahra. Već u svibnju 1917. godine Jahr je radio kao učitelj, iako je formalno obrazovanje za osnovnoškolskog učitelja religije i povijesti završio tek 1920. godine. Škole u kojima predaje mijenjao je u više navrata, ali i odustajao od nastavničkog zvanja. Posljednjih godina Drugog svjetskog rata (1945.) poučavao je violončelo u glazbenoj školi Centra za narodno obrazovanje, što je ujedno i njegov zadnji profesorski posao. Predanost koju možemo iščitati iz njegovih tekstova govori nam kako mu je to zvanje predstavljalo više od „posla“, ono je bilo predmetom dugogodišnjeg istraživačkog rada usmjerenog poboljšanju obrazovnog sustava, ponajviše same nastave (Rinčić i Muzur, 2012: 21–30). Nerijetko se o Jahru govori kao o svećeniku, odnosno o njemu se govori kao čovjeku čiji je poziv bila pastorska služba u kojoj je proveo dvanaest godina, no njegov životni put pokazuje nam da je njegov pravi poziv bio odgoj, tj. obrazovanje kojem je posvetio gotovo trideset godina (Kos, 2014: 230).

Predanost obrazovnom radu nerijetko se uspoređuje s njegovom predanošću vjeri i razmatranjem religijskih i filozofskih pitanja vezanih uz „javni“ i „privatni moral“.

Jahr je postao svećenikom u ožujku 1921. godine i obavljao je pastorsku službu do 1933. godine, kada je zbog bolesti morao prestati s redovitim svećeničkim dužnostima (Rinčić i Muzur, 2012: 25). Iako su ovdje navedeni samo osnovni podaci o Jahrovu životu, njegov najveći doprinos i postignuće nisu istaknuti. Sam Jahr rijetko je spominjao svoje publikacije i radove, no ipak, 1928. godine, u pismu kojim se nadao pronaći novi posao, spominje naslov svoje disertacije na Sveučilištu u Jeni – *O etičkim odnosima čovjeka prema životinjama i biljkama* (Rinčić i Muzur, 2012: 27). Informacija o Jahrovoj disertaciji pokazuje nam da je njegov interes za moralni obzir spram ne-ljudskih živih bića tema koju je možda smatrao najvažnijom. No, kao što se sakupljanje Jahrovih članaka pokazalo kao dugogodišnji istraživači rad čiji se konačni rezultati mogu sabrati na osamdesetak stranica teksta, njegova disertacija još uvijek nije pronađena. Jahrova disertacija možda jest misterij, ali možemo naslutiti da se u njoj nalaze drugi argumenti, ali i već poznati argumenti koje pronalazimo u njegovim tekstovima, možda čak u istim formulacijama. Kao što ćemo vidjeti, Jahr je sklon recikliranju čitavih paragrafa, čak i stranica teksta iz svojih već objavljenih radova. Ostaje nada da će njegova disertacija biti pronađena i da u njoj postoje novi argumenti ili čak detaljnija razrada samog bioetičkog imperativa, odnosno bioetike.

Jahr će *svoju* bioetiku izgraditi na postignućima Immanuela Kanta, ali i promišljanju radova Wilhelma Wundta i Gustava Theodora Fechnera te drugih. U *Načelima fiziološke psihologije* Wundt prikazuje sličnosti u živčanim i fiziološkim reakcijama kod čovjeka i životinje, koje se manifestiraju kroz podudaranja u ciljevima i na preživljavanju orijentirane djelatnosti kod životinja, ljudi i biljaka (Sass, 2009: 21). Ovdje svakako valja napomenuti da su mnoge teorije Jahrovih suvremenika u međuvremenu opovrgnute suvremenim znanstvenim postignućima, što svakako ne mijenja Jahrovo povjerenje u suradnju prirodnih i društveno-humanističkih znanosti (Kos, 2014: 230).

Jahrov najpoznatiji članak naslovljen je „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ (Jahr, 2012a: 201–205). Važnost ovog Jahrova članka nije samo u tome što se u njemu spominje pojam ‘bioetike’ (1927), nego i u tome što se u njemu nudi teorijski okvir prema kojemu će nastojati zasnovati bioetiku (Kos, 2014: 230) ili, točnije, „bioetički imperativ“; iako taj članak ne predstavlja prvi spomen riječi ‘bioetika’, u njemu je predstavljen najpreciznije.¹ Jahr će imperativ svoju inspiraciju pronaći u moralnoj filozofiji Immanuela Kanta i njegovu kategoričkom imperativu, kao i u petoj biblijskoj zapovijedi, „Ne ubij!“ kojom se moralni obzir proširuje na svako živo biće: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“ (Jahr, 2012a: 205)

¹ Ovu tvrdnju valja usporediti s Jahrovim tekstom „Znanost o životu i nauka o ćudoređu“ iz 1926. godine, gdje se prvi put spominje „bioetički imperativ“.

Zanimljivu sličnost s novim bioetičkim koncepcijama (Potter) vidimo u naglasku koji je stavljen na senzibilitet koji se gradi oko bioetičkog imperativa, kao i u kasnijim formulacijama drugih autora, jer Jahrova koncepcija naglašava segmente borbe za opstanak u kulturnim i prirodnim uvjetima. Utoliko Jahrova bioetika nosi odlike znanstvene discipline „o preživljavanju“. Bioetika je za Jahra zdanje satkano od mnogih relacija i filozofija morala koje sakupljamo kako bismo odgovorili na javna i privatna pitanja društva suočenog sa svakodnevnim moralnim zdvajanjem. Kako bi se svi ti odnosi uspješno regulirali, javlja se potreba za različitim vrstama etike, gdje se kroz Jahrov rad nudi nekoliko primjera: korporacijske etike, etike institucija, etike seksualnosti, etike okoliša i etike tehnike te druge. Bioetički imperativ uključuje i neznanstvene i izvanznanstvene momente, kao što su suosjećanje, ljubav, vrlina i solidarnost sa svim oblicima života u „zlatno pravilo“ i/ili „kategorički imperativ“, jer se bez njih „zlatno pravilo“ može interpretirati kao egoizam (Kos, 2014: 230) – „Nemoj ti ništa činiti meni, pa neću ni ja tebi.“ (Jahr, 2012b: 207–211) U kršćanskom duhu, Jahrov bioetički imperativ dopuna je petoj zapovijedi („Ne ubij!“), odnosno proširenje na zaštitu svakog Drugog.

Jahrovi članci pokazuju širok spektar interesa, krenuvši od prvog poznatog članka iz 1924. godine, koji se bavi univerzalnim jezicima i jezicima svijeta, „Svjetski jezik i svjetski jezici“ (Kos, 2014: 231), do pitanja etičkog statusa životinja i biljaka te refleksije o čudorednim i društvenim implikacijama katoličkih učenja, blagdana i običaja.

Kako bi se zadržao primat bioetike Vana Rensselaera Pottera², nerijetko se Jahrove tekstove prikazuje kao zgodne povijesne natuknice (Sass, 2009), čiji teorijski i praktični potencijal nije od velike koristi. Autori kao što su Irene Miller i Hans-Martin Sass (2013: 129) smatraju kako Jahrovi članci nadilaze interese usmjerene na povijest bioetike, jer pridonose i bioetičkoj raspravi u sadašnjici, te mogu služiti kao smjerokaz budućoj globalnoj bioetici, odnosno integrativnoj bioetici. Je li Jahrova bioetika preteča integrativne bioetike, ostavljamo ovdje na raspravu.

Ono što Jahrovu bioetiku povezuje sa suvremenim raspravama u filozofiji morala je proširenje horizonta moralnog obzira. U kontekstu ovog rada naglasak je stavljen na obzir spram biljnog života. Jahr će pokušati opravdati obzir prema biljkama iz nekoliko perspektiva: 1) znanstvena perspektiva; 2) religijska perspektiva; 3) pjesnička/umjetnička perspektiva; 4) teološka i filozofska perspektiva.

Kako bi se prikazale spomenute perspektive analizirat će se tri Jahrova članka u kojima postoje direktne refleksije na etiku biljaka i/ili *opus* Immanuela Kanta;

² Sass gotovo u svim svojim djelima navodi poteškoće s kojima se susreću autori koji nastoje popularizirati Jahrovu bioetiku, pa i dvadeset godina nakon njena otkrića.

„Znanost o životu i nauka o čudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, „Bioetika: osvrtna na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“, „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“. Tekstovi koji su do sada otkriveni rijetko prelaze šest stranica, odnosno, većina je tekstova pisana na četiri stranice te će svaki njihov prikaz ostaviti dojam kolaža citata. Tekstovi su izabrani zbog njihove važnosti za raspravu o proširenju moralnog obzira na ne-ljudska bića i utjecaj Kanta na stavove iznesene u tim tekstovima.

Valja napomenuti kako se biljke i životinje spominju u drugim Jahrovim tekstovima i bit će prikazani u zasebnom poglavlju, budući da se radi o oskudnom *opusu* unutar kojeg postoji mnogo ponavljanja. Isto vrijedi i za spomen Kanta u Jahrovim tekstovima, gdje sva relevantna mjesta dolaze iz istog izvora, Kantove *Metafizike čudoređa*. Jahrov izbor baš ovog Kantova djela moguće je pojasniti kroz oskudnu prisutnost ove teme u Kantovu *opusu* jer njegov horizont moralnog obzira isključuje ne-ljudska živa bića. Možemo reći da je rasprava o moralnom obziru spram ne-ljudskih živih bića kao cjelovita tema prisutna samo u *Metafizici čudoređa*.

ZNANOST O ŽIVOTU I NAUKA O ČUDOREĐU (STARE SPOZNAJE U NOVOM RUHU)

Jahrov članak „Znanost o životu i nauka o čudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“ objavljen je izvorno 15. prosinca 1926. godine pod naslovom „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“ u časopisu *Die Mittelschule. Zeitschrift für das gesamte mittlere Schulwesen*.³

Članak započinje osvrtnom na Jahru suvremene prirodne znanosti te pojedina znanstvena otkrića i postignuća u disciplinama koje tematiziraju biljni život (Jahr, 2013: 16; Miller i Sass, 2013). „Primjećuju se čak i začeci psihologije biljaka – čiji su najpoznatiji zastupnici u prošlim vremenima G. Th. Fechner, odnosno u sadašnjima R. H. France, Ad. Wagner i Indijac Bose, – tako da moderna psihologija uvlači u doseg svog istraživanja sva živa bića. U takvim je okolnostima T. Eisler kada sveobuhvatno govori o bio-psihici samo dosljedan“ (Jahr, 2012b: 197). U referencama uz spomenute autore Jahr navodi i sljedeće: „posebice se preporučaju recentne publikacije o životinjskoj-psihologiji Sommer, *Tierpsychologie*. Leipzig i Alverdes, *Tierpsychologie*, Leipzig 1925.“

Jahr na ovom mjestu pretpostavlja da mi poznamo svu literaturu na koju se on referira i da nije potrebno proširiti ovu raspravu, iako je njegov komentar vrlo

³ Izvorna referenca na njemačkom jeziku kako je navedena u prijevodu Ive Rinčić i Amira Muzura glasi: „Jahr, F., (15. Dezember 1926) „Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre“, *Die Mittelschule. Zeitschrift für das gesamte mittlere Schulwesen*, 40, 604–605.“

oskudan. Prava slika, a možda čak i dubina koju sam Jahr neizrečeno podrazumijeva, dolazi u vidu pregleda literature koja stoji iza imena autora na koje se poziva:

„¹ G. Th. Fechner, *Nanna oder das Seelenleben der Pflazen*. Leipzig 1848.

² R. H. Francé, *Pflanzenpsychologie als Arbeitshypothese der Pflanzenphysiologie*. Stuttgart 1909.

³ Ad .Wagner, *Die Vernunft der Pflanzen*. Dresden 1926.

⁴ R. Eisler, *Das Wirken der Seele*. Stuttgart 1908“ (Jahr, 2013: 17; Miller i Sass 2013)⁴.

Jahr napominje da je od bio-psihike do bio-etike potreban samo jedan korak te da sama ideja bioetike nije ništa novo, budući da prepoznaje u povijesti filozofije druga imena (Schleiermacher, Herder i Krause) koja su pokazala interes za zaštitu svih oblika života: „Od biopsihike samo je jedan korak do bio-etike, tj. do prihvaćanja etičkih dužnosti⁵ ne samo prema ljudima, već prema svim živim bićima.“

„Već je teolog Schleiermacher proglasio nemoralnim da se život i obličje, tamo gdje ih ima, dakle i kod životinje i kod biljke, uništavaju, ukoliko to nije povezano s razumnom svrhom. Još prije njega je pjesnik Herder od čovjeka očekivao da se, po uzoru na božanstvo koje svojim osjećajem u sve proniče, presadi u svako stvorenje i da s njime suosjeća u mjeri u kojoj je to stvorenju potrebno. Isto zahtijeva filozof Krause, Schleiermacherov suvremenik, da se svako živo biće kao takvo tretira, i da se ne smije uništavati bez svrhe“ (Jahr, 2012b: 198).

Jahr se na ovom mjestu poziva na paragrafe koji su objavljeni u Schleiermacherovoj *Philosophische Sittenlehre* iz 1870. godine, a kada govori o Krauseu misli na djelo *Das System der Geschichte der Menschheit* iz 1874. godine.

Iako je Jahrov pregled *drugosti* otpočet iz pozicije znanosti i kasnije filozofije teologije, konačni utisci dolaze kroz pjesničke odnosno umjetničke perspektive.

„Nadopuna tome su ozareni osjećajni prikazi u trećem činu Parsifala Richarda Wagnera. U pobožnoj milosti čovjek barem u Velikom petku čuva na livadi travku i cvijet mekim korakom da ih ne povrijedi“ (Jahr, 2012b:199).

Posebno mjesto u Jahrovim djelima o životinjskom i biljnom životu zauzima filozof Karl Robert Eduard von Hartmann, koji se uvijek spominje u kontekstu pjesničkog izričaja. U ovom tekstu izdvojeno je djelo „Blumenluxus“ iz knjige *Moderne Probleme* iz 1886. godine.

⁴ Ovdje su prikazana referentna mjesta na koja se Jahr poziva u svojim tekstovima.

⁵ U tekstu „Bioetika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ prenosi ovaj paragraf gotovo u potpunosti, ali umjesto „etičkih dužnosti“ piše „moralnih obaveza“.

Jahr je u ovom članku izdvojio sljedeće Hartmannove misli: „On je smrtno ranjeni organizam kojemu samo boja nije ozlijeđena, glava koja još uvijek živi i smiješi se odvojena od trupa. – Kada pak, vidim ružu u čaši za vodu ili isprepletenu na žici na ormaru, ne mogu se osloboditi odvratne pomisli da je čovjek ubio život jednog cvijeta kako bi umirući razgalio oko koje do te mjere nema srca da ne razlučuje neprirodnu smrt od privida života.“ – Vidim li, pak, remek-djelo cvjetnog vrtlarstva, veliku košaru s masom najskupljih cvjetova navrezenih na žicu, pri duši mi je kao da bih se trebao diviti nekom ukrasu na glavi dame od netom probodenih, u kolo isprepletanih, još koprcajućih leptira i buba.“ U nastavku ovog citata Jahr piše: „Biljnoetički zahtjevi koje sadrže ovi pogledi, bez daljnjeg su jasni“ (Jahr, 2012b: 199).

Jedan od posljednjih momenata koji je posebno izdvojen nema pripisano referentno mjesto, ali iz istraživačkog rada Irene Miller i Hans-Martina Sassa vidimo da se radi o materijalima koje je Jahr preuzeo iz djela R. v. Hippela *Die Tierquälerei in der Strafgesetzgebung des In- und Auslandes* iz 1891. godine: „Na području biljne etike pokazuje nam put naš osjećaj kada nas tijelom šetnje na otvorenom sprječava da desno i lijevo od našeg puta štapom, igre radi, kosimo bilje ili trgamo cvijeće i nedugo potom ga bezobzirno opet odbacimo, ili kada nas ispunja zazorom prema slijepom nagonu za uništavanjem surovih dječaka koji lome mlada stabla na stazi.“ (Jahr, 2012b: 200).

Posljednji moment koji valja izdvojiti je svakako prva formulacija Jahrova bioetičkog imperativa kojoj će biti posvećena veća pažnja u kasnijim poglavljima rada: „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!“ (Jahr, 2012b: 200).

BIOETIKA: OSVRT NA ETIČKI ODNOS ČOVJEKA PREMA ŽIVOTINJAMA I BILJKAMA

Članak „Bioetika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ objavljen je 1927. godine i predstavlja Jahrov drugi bioetički važan doprinos. Izvorno je tekst naslovljen „Bio-Ethik. Eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze.“⁶

Kao i u prvom Jahrovu tekstu na ovu temu, struktura rada će ostati ista, ostat će isti i autori na koje se poziva te sam redoslijed izlaganja argumenata. Utoliko Jahr (2012a: 201) započinje izlaganjem o modernim znanostima i njihovoj vrijednosti za razumijevanje odnosa čovjeka spram drugih ne-ljudskih živih bića: „Zauvijek će

⁶ Tekst je izvorno objavljen kao: Jahr, F., (1927) Bio-Ethik. Eine Umschau über die ethischen Beziehungen des Menschen zu Tier und Pflanze. *Kosmos. Handweiser für Naturfreunde*, 24(1), 2–4.

ostati zaslugom modernih prirodnih znanosti da su omogućile pogled na svijet bez predrasuda“.

Valja naglasiti kako je ovo jedan od rijetkih tekstova u kojima se Jahr poziva na Nietzschea, odnosno pripisuje konceptu *Übermensch* pjesničko-filozofsku ekspresiju teorije evolucije kao dokaza da prirodna znanost i filozofija još uvijek pronalaze put jedna k drugoj. Zanimljivom se čini potreba da se opravda status filozofije u raspravi o *živom*, štoviše ovo je *lajtmotiv* Jahrove filozofije – postaviti odskočnu dasku za filozofiju koristeći prirodnu znanost i psihologiju kao njen temelj:

„Filozofija, koja je ranije propisivala prirodnim znanostima njihove misli vodilje, sada mora sama nadograđivati svoje sustave prema pojedinim spoznajama prirodnih znanosti: za Nietzschea ovo prepoznavanje čovjeka kao manje vrijednog prijelaznog stadija k višem razvitku, kao „konopca napetog između životinje i natčovjeka“, bilo je tek pjesničko-filozofska formulacija Darwinova učenja“ (Jahr, 2012a: 201).

Gotovo istom formulacijom koju pronalazimo u tekstu „Znanost o životu i nauka o čudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“, i u ovom tekstu koriste se imena Fechnera, Francéa, Wagnera i Eislera. No, rasprava je proširena imenom Jagadisha Chandre Bosea koji je već 1926. postao vjerojatno najveće ime njemu suvremene znanosti u Indiji koja je okrunjena osnivanjem *Bose instituta*.

„Primjećuju se čak i začeci psihologije biljaka – čiji su najpoznatiji zastupnici u prošlim vremenima G. Th. Fechner, odnosno u sadašnjima R. H. France, Ad. Wagner i Indijac Bose, – tako da moderna psihologija uvlači u doseg svog istraživanja sva živa bića. U takvim je okolnostima T. Eisler kada sveobuhvatno govori o bio-psihici samo dosljedan“ (Jahr, 2012a: 202).

Referentna mjesta na ovu građu nedostaju, no na našu sreću prisutna su u tekstu iz 1926. godine. Poseban kuriozitet je komentar o „Indijcu Boseu“, kako ga Jahr naziva. Njegovo ime gotovo se čini kao usputna napomena, iako je njegov rad jedno od ključnih mjesta kojom se opravdava korelacija između fiziološke ekvivalencije biljaka i životinja. Bose je objavio mnoga djela u području botanike i biologije. U nedostatku detaljnih bibliografskih informacija nabrojiti će se samo naslovi djela objavljenih do 1927. kada izlazi Jahrov tekst: *Response in the Living and Non-living*, 1902; *Plant response as a means of physiological investigation*, 1906; *Comparative Electro-physiology: A Physico-physiological Study*, 1907; *Researches on Irritability of Plants*, 1913; *Life Movements in Plants (vol.1)*, 1918; *Life Movements in Plants, Volume II*, 1919; *Physiology of the Ascent of Sap*, 1923; *The physiology of photosynthesis*, 1924; *The Nervous Mechanism of Plants*, 1926.

Idući dio teksta odnosi se na refleksije u filozofsko-pjesničkom izričaju, gdje je jedno od glavnih mjesta kao što ćemo vidjeti u drugim Jahrovim djelima, Herder:

„Već je Herderov široki duh, koji je za tada nadolazeće stvari možda imao najfiniji njuh, od čovjeka očekivao da se, po uzoru na božanstvo koje svojim osjećajem u sve proniče, presadi u svako stvorenje i da s njime suosjeća u mjeri u kojoj je to stvorenju potrebno“ (Jahr, 2012a: 202).

Kao što je već prikazano, za Jahra je i Ed. von Hartmannov pjesničko-filozofski izričaj jedno od ključnih mjesta na koja će se redovito vraćati zbog njegova slikovitog jezika.

„On je smrtno ranjeni organizam kojemu samo boja nije ozlijeđena, glava koja još uvijek živi i smiješi se odvojena od trupa. – Kada pak, vidim ružu u čaši za vodu ili isprepletenu na žici na ormaru, ne mogu se osloboditi odvratne pomisli da je čovjek ubio život jednog cvijeta kako bi umirući razgalio oko koje do te mjere nema srca da ne razlučuje neprirodnu smrt od privida života“ (Jahr, 2012a: 204).

Jahr u nastavku piše: „Doduše, svatko zna da je i biljka živo biće, da odrezivanjem cvijeta biva povrijeđenom, ali misao da ona to može i osjetiti posve nam je daleka. Toliko svijest o biljnoj duši još u nas nije prodrila. Osim toga znamo da cvjetovi i na biljci venu i sahnu i stoga se ne nalazi prigovora rezanju cvijeća, osobito ako je u tu svrhu bilo i ubrano“ (Jahr, 2012a: 204).

Na već poznatu argumentaciju koju pronalazi u pjesništvu nastavlja analizu religijskih tradicija i tekstova. Za razliku od ranije objavljenog teksta, ovaj moment predstavlja novinu jer je osim kratkih referenci, odnosno spomena imena Franje Asiškog i Svetog Pavla, najveći tekstualni prostor posvećen razmatranju Budina učenja i budizma. Jahr kaže: „Učenje podrijetlom iz Indije o putovanju duša utjecalo je i na misao indijskih filozofskih škola, prvenstveno škole sankya“ (Jahr, 2012a: 204).

U nastavku nam nudi detaljnije pojašnjene motiva koji za njega predstavljaju za biljnu etiku važna mjesta u religijskom kontekstu:

„Sljedbenik yoge ni pod kojim okolnostima ne smije živjeti na račun svojih sustvorenja; prije svega ne smije ubijati životinje, ali i biljnu hranu može uzimati samo pod određenim pretpostavkama. Mora nositi maramicu pred ustima, kako pri udisaju ne bi uništio sićušno živo biće; iz istog razloga mora procijediti vodu za piće i ne smije se kupati. Težnja da se pri vlastitoj prehrani ne naškodi niti jednom živom biću, i danas navodi stanovite indijske sljedbenike da se hrane konjskom balegom“ (Jahr, 2012a: 202).

Preciznije, Jahr nam nudi direktnu referencu na Budina učenja: „Koliko su se sam Buddha i njegovo učenje biti prožeti vjerom u putovanje duše, nama Europljanima najljepše pokazuje zbirka Jataka, budističkih bajki koje se pripisuju Buddhi, u kojima on pripovijeda priče iz svog ranijeg života. On nije već živio samo kao čovjek, već zna pričati o oblicima bivstvovanja u kojima je bio slonom, gazelom, rakom itd. Još

ljepše nego u Franje Asiškoga, u ovim se pričama pojavljuje misao da je čovjek sa svim stvorenjima u srodstvu“ (Jahr, 2012a: 203).

Prema kraju ovog rada vratit će se na Schleiermacherova i Krauseova promišljanja, gdje svakako nije moguće propustiti indirektne reference na Kantovu filozofiju:

„Teolog Schleiermacher proglasio je nemoralnim da se život i obličje, tamo gdje ih ima, dakle kod životinje i kod biljke, uništavaju ukoliko to nije povezano s razumnom svrhom. Isto tako poziva i filozof Krause...: Jer svi su, biljke i životinje, jednako kao i čovjek, ravnopravni – svakako ne u istome, nego svaki u onome što je nužnim zahtjevom za postignuće njegovog određenja. Druga bića su također svrhe u sebi, ne sredstava“ (Jahr, 2012a: 203).

Zaključne Jahrove misli posvećene su njegovoj nadi da će se horizont moralnog obzira proširiti na sva živa bića, uključujući biljni život, te jednu od interpretacija Jahrova bioetičkog imperativa:

„I tako nam je moralan zahtjev prema životinjama odavno postao razumljiv sam po sebi, barem u obliku da ih ne mučimo bez razloga. S biljkama je već drugačije. Da i prema njima imamo stanovitih etičkih obaveza, moglo bi se nekome u prvi čas učiniti besmislenim. Međutim, već je Pavao skrenuo naše suosjećanje i prema životinjama i prema biljkama“ (Jahr, 2012a: 203–204).

Uz pokušaj da se prikažu teorijski argumenti za uspostavu bioetičke rasprave, Jahr se redovito poziva na naš senzibilitet, odnosno potrebu razvoja osjećaja koji će biti nositelj tog teorijskog okvira:

„Međutim ipak smo na putu napretka i zaštita životinja dobiva prostora u sve širim krugovima, jednako kao što nema čestitog čovjeka koji bez prigovora promatra kako neki klippan nepromišljeno šećući štapom kosi cvijeće ili kada djeca otkidaju svijeće da bi ga već nakon nekoliko koraka odbacila“ (Jahr, 2012a: 205).

„*Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim! Achte jedes Lebewesen grundsätzlich als einen Selbstzweck, und behandle es nach Möglichkeit als solchen!*“ (Jahr, 2012a: 205)⁷.

⁷ Tekst je prenesen u kurzivu jer ga tako pronalazimo u izvornom tekstu.

ZAŠTITA ŽIVOTINJA I ETIKA U SVOM MEĐUSOBNOM ODNOSU

Posljednji tekst koji smo ovdje izdvojili objavljen je 1928. godine, „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“.⁸ Teme i referentna mjesta u ovom radu dobro su poznati, samo će biti predstavljen u nešto kraćoj verziji. Iako u prijevodu sam tekst ima šest stranica, provjerom originalnog teksta vidimo da je tekst imao samo tri stranice (Jahr, 2012c: 215).

Prvu referencu koju nam Jahr nudi na svoja istraživanja o biljnom životu navodi u samom tijelu teksta, Herderove „Ideje o filozofiji povijesti čovječanstva“. No, većina sada već dobro poznatog nam sadržaja ovdje je prikazana u sintetičkom obliku, tako da se različite perspektive koje su nam u ranijim tekstovima prikazane kao odvojene, ovdje predstavljaju u međuodnosu:

„U potpuno istom smislu i Herder očekuje od čovjeka da se po uzoru na božanstvo koje sve prožima svojim osjećajem, prometne u dosadno stvorenje i suosjeća s njime u mjeri u kojoj to stvorenju treba. Pritom izriječkom u to uključuje i biljke. Vrhunac je dosegnut s teologom Schleiermacherom i filozofom K. Chr. Fr. Krauseom. Prvi u svojoj filozofskoj etici proglašava nemoralnim uništavanje života i oblića, ondje gdje ih ima, dakle i u životinja i biljaka, bez da je to povezano s razumnom svrhom. Krause, Schleiermacherov suvremenik, zahtijeva u svojoj „Filozofiji prava“ da se svako živo biće poštuje kao takvo i da se ne uništava bez svrhe. Jer svi su, biljke i životinje jednako kao i čovjek, ravnopravni – svakako ne u istome, nego svaki u onome što je nužnim zahtjevom za postignuće njegova određenja“ (Jahr, 2012c: 216).

Jahr ovdje napominje da su etičke dužnosti prema drugim bićima praktično usmjerene prema „potrebama“ (Herder) i „određenju“ (Krause). „Naravno da su potrebe životinja brojem daleko neznatnije a sadržajem manje složene nego one ljudi. U još većoj mjeri to vrijedi za biljke, pa praktične moralne dužnosti, koje su veće prema životinjama manje, prema biljkama prčinjaju još daleko manje teškoća“ (Jahr, 2012c: 217).

„Iz svega ovoga proizlazi kao putokaz našeg čudorednog djelovanja bio-etički imperativ: Poštuj svako biće, dakle i životinje, kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim“ (Jahr, 2012c: 218).

Jahr nam ovdje daje jednu posebnu napomenu u kantijanskom smislu: „I kada se ne želi priznati apsolutnu valjanost ovog principa, a u slučaju njegova protezanja

⁸ Izvorno naslovljen: Jahr, F. (1928) Tierschutz und Ethik in ihren Beziehungen zueinander. *Ethik. Sexual- und Gesellschaftsethik. Organ des Ethikbundes*, 4(6/7), 100–102.

na životinje i biljke, ipak ga se treba pridržavati, da se ne ponovi već rečeno, zbog moralnih dužnosti prema ljudskom društvu u cjelini“ (Jahr, 2012c: 217–218).

Ovo djelo predstavlja u tekstualnom i teorijskom smislu najoskudnije mjesto Jahrova rezoniranja nad pitanjem drugosti *život* te potragom za fiziološkim, psihološkim te teorijskim osnovama za zasnivanje moralnog obzora čiji horizont nadilazi čovječanstvo.

JAHROVE REFLEKSIJE NA KANTOVU FILOZOFIJU MORALA

Svrha iscrpnog prikaza ne-kantovskih argumenata za zaštitu života u Jahrovoj bioetici je pokazati sličnosti u argumentaciji u korist postavljanja moralnog obzira za životinje s pretpostavkom da su isti stavovi primjenjivi na biljni život. Kao što je i sam Jahr napisao: „Takav interes za prirodu neće se potom sam od sebe ograničiti na životinje, već će morati s jedne strane uključiti i biljke, a s druge i čovjeka“ (Jahr, 2012c: 215). Izvori i argumenti koje Jahr koristi primjenjivi su na čitav živi svijet, a jedan od glavnih izvora za razvoj ovog senzibiliteta uz religijske, znanstvene i pjesničke perspektive, pokazat će se kroz filozofiju Immanuela Kanta.

Za Kanta biti živim prije svega znači djelovati u skladu s vlastitim predodžbama. Također, život objašnjava kao posjedovanje nematerijalnog principa samopokreta i kao interakciju tijela s nadčulnom dušom. Zbog načina na koji biljke same sebe pomiču (npr. kad se okreću prema suncu), Kant (1975: 4-9) tvrdi da su one žive, da imaju nadčulnu osnovu svoje samopokretljivosti i da imaju volju (iako nisu svjesne). No, glavni motiv njihovog očuvanja, ili bolje rečeno, nagovor na konzervatorski odnos spram biljnog svijeta, dolazi za Jahra kroz Kantovu antropocentričnu poziciju: „Na ovu činjenicu izrazito ukazuje, osim mnogih drugih mislilaca, i filozof Kant, i s obzirom na nju označava zaštitno i milosrdno postupanje sa životinjama kao dužnost čovjeka prema sebi samom“ (Jahr, 2012b: 211).

U poglavlju „O dvosmislenosti pojmova moralne refleksije: kada se ono što je čovjekova dužnost prema samome sebi drži njegovom dužnošću prema drugome“, u *Metafiziци čudoređa*, Kant (1999: 227) piše:

„Glede onoga što je u prirodi lijepo, premda je neživo, čovjekovoj se dužnosti prema samome sebi protivi sklonost razaranja (spiritus destructionis); zato što ono u čovjeku slabi ili zatire onaj osjećaj koji doduše nije već sam za sebe moralan, ali barem priprema osjetilnu nastrojenost koja veoma potiče na moralnost, naime na to da se nešto voli i bez obzira na korist (npr. lijepe kristalizacije, neopisiva ljepota biljnog carstva).“

Ili, preciznije, u odnosu na milosrđe koje Jahr spominje:

„Glede živih, premda bezumnih stvorenja nasilno je i ujedno okrutno postupanje sa životinjama u puno dubljoj suprotnosti s čovjekovom dužnošću prema samome sebi, jer na taj se način u čovjeku otupljuje suosjećanje s njihovom patnjom i postupno zatire prirodna sklonost koja veoma pogoduje moralnosti u odnosu prema drugim ljudima“ (Kant, 1999: 227).

Život „drugih“, bili oni životinje ili biljke, neupitno je povezan s ljudskom egzistencijom i senzibilitetima koje čovjek otkriva u sebi kao biću milosti i obzira za druge, ali sam Kant to naziva nesporazumom koji ga navodi da „svoju dužnost *glede* drugih bića, brka s dužnošću *prema* tim bićima“ (Kant, 1999: 226). Jahr je Kantov stav (1999: 226) da je „dužnost prema drugim bićima, samo dužnost prema samome sebi“ preuzeo u potpunosti te će ga koristiti i u drugim člancima, čak i onima koji nisu vezani uz životinjski i biljni svijet. Npr. ovaj stav se nazire u tekstovima „Putovi prema seksualnom etosu“, „Tri studije o petoj zapovijesti“, „Dva temeljna etička problema u svojoj suprotnosti i svom sjedinjenju u društvenom životu“ te drugima.

Na drugom mjestu Jahr (2012c: 214–215) piše o Kantu: „Obratno, okrutnost prema životinjama znak je sirovog karaktera koji može biti opasan i za svoje ljudsko okruženje. Na ovu činjenicu, od najvećeg značenja za društvenu etiku, izrazito ukazuje, osim mnogih drugih mislilaca i filozof Kant, i s obzirom na nju označava u „Zasnivanju metafizike ćudoređa“ zaštitno i milosrdno postupanje sa životinjama upravo dužnošću čovjeka prema sebi samom. Sud je grofa Lava Tolstoja: ‘Od ubojstva životinje do ubojstva čovjeka samo je jedan korak.’“

Svakako valja napomenuti da ne smijemo miješati pojmove sentimenta, kao što je milosrđe ili empatija, s pojmom dužnosti, budući da u Kantovoj, a posljedično i u Jahrovoj, filozofiji morala postoji jasna distinkcija. Možemo naslutiti kako će mnogi ovu Jahrovu interpretaciju Kanta smatrati radikalnom, posebice u njenoj tolstojevskoj reinterpretaciji. Jahr (2012c: 215) nastavlja: „I članci koji se odnose na zaštitu životinja u kaznenim zakonima često se obrazlažu na sličan način kao kod Kanta. Primjerice, to je slučaj kod pravilnika R. von Hippela, koji je ujedno prikupio najveći dio povijesnih i statističkih materijala koji dolaze u obzir.“ Jahr nam pokazuje korelaciju između zaštite života u filozofiji morala i pravno političkim navadama i argumentima njemu suvremenih pravnika.⁹

U Jahrovu opusu Kant je svakako centralno filozofsko mjesto, no postoji opasnost da zapadne u iste zamke koje se predmeću samome Kantu. Zanimljiv pogled moguće kritike prikazao je u svojoj knjizi *Kant i bioetika* riječki filozof Igor Eterović (2017: 198):

⁹ Rober von Hippel objavljivao je znanstvene radove i knjige na temu pravnog nauka od 1890. do 1941.

„Iz Kantova logocentrizma kritičari direktno izvode antropocentrizam, što je u praktičnom smislu i točno u zemaljskim okvirima: čovjek je kao jedino racionalno biće na Zemlji uključen, dok su ‘biljke, životinje i ekosustavi isključeni iz direktna moralnog razmatranja. Za Kanta kišne šume i čimpanze moralno su ekvivalentne ciglama i stolicama, u smislu da su sve one u istom razredu neracionalnih stvari.’ Kant to potvrđuje prikazujući biblijsku sliku u kojoj su životinje darovi prirode, dani čovjeku na korištenje:

‘Kad je prvi put rekao ovcu: krzno koje nosiš priroda ti nije dala za tebe, već za mene, pa joj ga skinuo i sam ga odjenuo (I, 3, st. 21), [čovjek] je prvi put postao svjestan isključivog prava koje je, zahvaljujući svojoj prirodi, imao nad svim životinjama jer u njima više nije vidio svoju subraću stvorenu jednako kao i on, već sredstvo i oruđe prepušteno njegovoj volji za ostvarenjem bilo koje od svojih namjera (MAM 8: 114, 49)’“.

Antropocentrizam je činjenica etike i filozofije morala koja proizlazi iz naravi njihova projekta, budući da samo čovjek posjeduje pojmovni kapacitet da označuje druga bića kao subjekte i/ili objekte moralnog obzira. Ili, kao što to Ante Čović (2009) tvrdi u svom tekstu „Biotička zajednica“, čovjek je s drugim članovima biotičke zajednice u nužno asimetričnom odnosu. Odnosu koji je asimetričan u više dimenzija, no u ovom kontekstu svakako govorimo o ‘dužnosti’, ‘odgovornosti’ i ‘slobodi’ kao pojmovima koji nisu dostupni ne-ljudskim živim bićima. Moguća „moralna“ zamka koja postoji u Jahrovu radu bio bi „religijski antropocentrizam“, budući da religijski moral pronalazi relevantno mjesto u njegovom opusu; Utjecaj koji iščitavamo u njegovim tekstovima o „petoj zapovijesti“, odnosno „Ne ubij!“ Govori se o biblijskom „mekom“ i „tvrdom“ antropocentrizmu prema kojem su priroda i njena dobra dana čovjeku na „brigu“ ili na „gospodarenje“, ovisno o interpretaciji izvornog biblijskog teksta.

Zanimljivom se čini Eterovićeva procjena: „Jahr je vrlo kritičan prema Kantu, sagledavajući njegove ideje primarno u negativnu svjetlu. No uvažava neke dijelove njegova opusa, napose njegovo neslaganje s nepotrebnim mučenjem životinja predstavljeno u *Metafizički čudoređa* (usp. MS 6: 443, 227).“ Jahr o tome kaže sljedeće:

„Nesenzibilna okrutnost prema životinjama indikacija je nerafinirana karaktera koji postaje opasan i za ljudsku okolinu. Između ostalih mislilaca filozof Kant ekspresivno je uputio na tu činjenicu od najveće važnosti za socijalnu etiku, kada u ‘Metafizičkim počelima kreposnog nauka’ naziva pažljiv i suosjećajan odnos prema životinjama ljudskom obvezom prema samome sebi” (Eterović, 2017: 112).

Kant jest Jahrova inspiracija, no kao što smo vidjeli u njegovim tekstovima, kakvoća njegovih interpretacija Kantova nauka mjestimice je upitna – što zbog tekstualne

škrтости, tj. kratkoće teksta, što zbog konstantnog premještanja naglaska s jednog argumenta na drugi. Uz samu formulaciju „bioetičkog imperativa“, Jahr je od Kanta preuzeo stav protiv instrumentalizacije drugih bića i su-odnos estetskog iskustva i moralno određenog čina. Budući da parafraze i filozofsko trunje kantijanstva u njegovim djelima svjedoče njegovu istraživačkom radu na Kantovoj filozofiji, svakako je mogao ponuditi detaljnije razrade teza na koje se poziva.

JAHROVI ARGUMENTI ZA ZAŠTITU BILJNOG ŽIVOTA

U radu su prikazana tri teksta koja u najširem kontekstu tematiziraju Jahrov odnos spram specifične vrste *drugosti*, biljke. Govorimo o bićima koja zauzimaju posebno mjesto zbog svog statusa *živog*, ali relevantni argumenti u filozofiji morala ih isključuju iz tradicionalne rasprave. U Jahrovoj misli njihov status nastoji se argumentirati kroz kolaž argumenata koji su nerijetko nepovezani, kao što smo vidjeli pregledom relevantnih paragrafa. Ovdje će se sintetizirati stavovi koje smo pronašli u analizi tih radova, kao i stavovi koji nužno slijede iz Kantove filozofije.

Jahr je vrlo rano u svom istraživačkom radu postavio zahtjev kojim je pokušao doskočiti utemeljenju moralnog obzira koji se proširuje na biljni život: „Iz svega ovoga proizlazi kao putokaz našeg čudorednog djelovanja bio-etički imperativ: Poštuj svako biće, dakle i životinje, kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim“ (Jahr, 2012c: 218). No, pronaći teorijski temelj pokazalo se lakšim od razvoja odgojnog i/ili ideološkog obrasca za praksu. Rješenje ovog problema Jahr vidi u stvaranju posebne vrste senzibiliteta, možemo reći bioetičkog senzibiliteta. Osjećaja koji se može stvoriti kroz razumijevanje religijskih učenja ili umjetničkog izričaja. Inspiraciju za taj stav vjerojatno je dobio od samog Kanta: „Glede onoga što je u prirodi lijepo, premda je neživo, čovjekovoj se dužnosti prema samome sebi protivi sklonost razaranja (...); zato što ono u čovjeku slabi ili zatire onaj osjećaj koji doduše nije već sam za sebe moralan, ali barem priprema osjetilnu nastrojenost koja veoma potiče na moralnost, naime na to da se nešto voli i bez obzira na korist (npr. lijepe kristalizacije, neopisiva ljepota biljnog carstva)“ (Kant, 1999: 227).

Za razliku od Kantova nauka koji mu ne dopušta da se taj osjećaj nazove moralnim, u kontekstu religijskog ili šire kulturnog, on se može smatrati dobrim, štoviše, može se smatrati i moralnim. Iako Jahr nigdje izriječno ne naziva ove stavove moralnima, svrstava ih u područje biljne etike: „Na području biljne etike pokazuje nam put naš osjećaj kada nas tijelom šetnje na otvorenom sprječava da desno i lijevo od našeg puta štapom, igre radi, kosimo bilje ili trgamo cvijeće i nedugo potom ga bezobzirno opet odbacimo, ili kada nas ispunja zazorom prema slijepom nagonu za uništavanjem surovih dječaka koji lome mlada stabla na stazi“ (Jahr, 2012b: 200).

Moguće opravdanje za proglašavanje tih osjećaja kriterijem moralnosti, ili moralnima, nalazimo u negativnoj formulaciji Jahrova Schleiermachersa: „Prvi u svojoj filozofskoj etici proglašava nemoralnim uništavanje života i obličja, ondje gdje ih ima, dakle i u životinja i biljaka, bez da je to povezano s razumnom svrhom“ (Jahr, 2012c: 216).

U tekstu „Smrt i životinje: razmatranje Pete zapovijedi“, koji nismo detaljno prikazivali zbog činjenice da je nužno ograničen na životinje, Jahr nam prikazuje važnost tog sentimenta kroz umjetnost slikara Fidusa: „Možda je umjetnik – slikar Fidus – čulno pogodio pravu stvar svojom slikom „Ne ubij!“: idealan lik djeteta, otjelovljujući nevinost i čistoću, postavlja se obrambeno raširenih ruku pred životinju – jelena – kako bi ga izbavio od smrtonosnog lovčevog zrna?!“ (Jahr, 2012d: 207).

Nadalje, u „Tri studije o Petoj zapovijesti“ Jahr proširuje „taj osjećaj“ u domenu moralnosti, pozivajući se na autora koji u njegovoj misli nije do sada igrao ulogu, Schopenhauera: „Ako mislimo na to da je ljubav ispunjenje moralnog zakona (Rim 13, 10), onda samo jedan korak dalje: znamo motiv. Ali još uvijek ne znamo konkretan sadržaj moralnog zakona, ne znamo što se treba činiti ili dozvoliti u pojedinačnim slučajevima. Ovdje nam opet pomaže Schopenhauer. On kao najbolji, konkretan opis moralnog postupka navodi rečenicu: Nemin laede, imo omnes, quantum potes, juval (Ne povrijedi nikoga, već pomogni svakome, koliko možeš!) (Jahr, 2012e: 249). Kasnije će zaključiti da: „Ne ubij!“, tako upozorava Peta zapovijed. Pojam ubijanja uvijek se odnosi na nešto živo. Živa bića, međutim, nisu samo ljudi, već i životinje i biljke. Kako Peta zapovijed ne zabranjuje izričito samo ubijanje ljudi, ne bi li je, po smislu, trebalo primijeniti i na životinje i biljke?“ (Jahr, 2012e: 251)

Jahrov senzibilitet je moralni osjećaj koji od inicijalnog emocionalnog impulsa treba postati nova racionalnost. Prisjetimo se: „Već je teolog Schleiermacher proglasio nemoralnim da se život i obličje, tamo gdje ih ima, dakle i kod životinje i kod biljke, uništavaju, ukoliko to nije povezano s razumnom svrhom“ (Jahr, 2012b: 198).

Jahr (2012b: 211) ove razumne svrhe prepoznaje kao dužnost pojedinca prema samome sebi: „Na ovu činjenicu izrazito ukazuje, osim mnogih drugih mislilaca, i filozof Kant, i s obzirom na nju označava zaštitno i milosrdno postupanje sa životinjama kao dužnost čovjeka prema sebi samom“. Kao što smo prikazali i u Eterovićevu osvrtu (2017: 112) na odnos Kanta i Jahra: „Nesenzibilna okrutnost prema životinjama indikacija je nerafinirana karaktera koji postaje opasan i za ljudsku okolinu. Između ostalih mislilaca filozof Kant ekspresivno je uputio na tu činjenicu od najveće važnosti za socijalnu etiku, kada u ‘Metafizičkim počelima kreposnog nauka’ naziva pažljiv i suosjećajan odnos prema životinjama ljudskom obvezom prema samome sebi“. Ujedno, valja se prisjetiti da će bez obzira na Jahrov pokušaj da pokaže instance u kojima se može utemeljiti moralni obzir spram biljaka, jasno demarkirati te stavove od Kantovih. Govorimo o asimetričnom odnosu moralnog

subjekta i objekta u kojem čovjek ne smije svoju dužnost *glede* drugih bića, poimati kao dužnost *prema* tim bićima. Jahrov nauk jest pod utjecajem Kanta, inspiriran je Kantom u mnogim pogledima, ali ne postoji dosljedno teorijsko preuzimanje.

Kao što je u „Uvodu“ prikazano, u Jahrovim raspravama, preživljavanju orijentirane djelatnosti često preuzimaju primat nad drugim motivima. Jezik koji Jahr koristi kada govori o biljkama nosi znatno veći naboj, utoliko se spominje „uništavanje“ i „ubijanje“, čini se da su ti pojmovi rezervirani za ono što bi Jahr smatrao svrhama koje nisu povezane s razumom. Naravno, u suprotnosti s konzumacijom biljnog svijeta, koja „dokida“ biljne živote, ali u svrhu preživljavanja. Doduše, suvremena industrija proizvodnja hrane i genski inženjering prikazuju se kao razumske svrhe i svrhe nužne za naše preživljavanje, no njihov komercijalni karakter dovodi se u pitanje jer „(...) biljke i životinje jednako kao i čovjek, ravnopravni (su) – svakako ne u istome, nego svaki u onome što je nužnim zahtjevom za postignuće njegova određenja“ (Jahr, 2012c: 216). Možemo tvrditi da komercijalizacija *živog*, bile to biljke ili životinje, nije nuždan zahtjev za postignuće njihovog određenja te utoliko ne može biti moralno.

ZAKLJUČAK

Pregledom Jahrovih radova „Znanost o životu i nauka o ćudoređu (Stare spoznaje u novom ruhu)“ (1926), „Bioetika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ (1927), „Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu“ (1928) ponuđen je prikaz glavnih argumenata za biljnu etiku. Jahrovi argumenti za obzir prema biljkama proizlaze iz međuodnosa raznorodnih perspektiva. Kao glavne perspektive možemo izložiti sljedeće: 1) znanstvena; 2) religijska; 3) pjesnička/umjetnička perspektiva; 4) teološka i filozofska perspektiva. Ujedno, Jahr u pravilu svoju argumentaciju gradi postepeno, prelazeći iz jedne perspektive, odnosno razine, na iduću, gotovo u pravilnoj sljedbi. Početno se gradi znanstvena podloga, potom argumentacija i u konačnici nam se nudi jedinstveni bioetički senzibilitet koji se nerijetko pravda svojom perzistencijom u povijesti ideja. Naglasak je stavljen na stvaranje vrste senzibiliteta koji će u čovjeku pobuditi suosjećanje i druge plemenite osjećaje. Namjera je zaustaviti nerazumno tretiranje drugih bića i njihovu eksploataciju iz trivijalnih razloga, kao što su oni hirovito estetski – ubijanje cvijeća kako bi trunulo u vazi na stolu.

Pozadinski moment svih Jahrovih procjena o odnosu čovjeka i drugih ne-ljudskih živih bića jest Kantova filozofija. Kao prvu razinu naveli smo znanstvena postignuća na području fiziologije i psihologije (Fechner, Wundt, Bose, Eisler), čiji je glavni cilj dokidanje stare kartezijske, ali i kantijanske, pretpostavke o temeljima za

zasnivanje moralnog obzira. Kartezijanske se pretpostavke dokidaju raspravama koje pokazuju sličnosti u fiziološkim i mentalnim razlikama između čovjeka i drugih živih bića, dok se od kantijanske tradicije nastoji odmaknuti proširenjem horizonta moralnog obzira, koji stoji kao prepreka niveliranju odnosa čovjeka i drugih ne-ljudskih živih bića. Jahr prepoznaje ovu poteškoću i pokušava joj doskočiti Kantovim rezoniranjem o razlikovanju u poimanju bića kao „sredstava“ i kao „svrha“, dodajući da tu distinkciju treba izoštriti prepoznavanjem razlika u kompleksnosti bića. Drugu razinu Jahrova rezoniranja predstavljaju religijska učenja, posebice kršćanstvo i budizam. Kada govorimo o vezi između Jahra, budizma i Kanta, ona nije naoko jednostavna, ali prepoznamo je u pojmu „patnje“ i estetskoj dimenziji ponašanja koje ne doliči. Treću dimenziju predstavljaju pjesnici (Herder, Hartmann i dr.), čiji izričaj kombinira „javno moralni“ aspekt Jahrova nauka s estetskom dimenzijom te njenim utjecajem kao pedagoškim alatom. Četvrtu dimenziju predstavljaju teolozi i filozofi koje je Jahr izabrao za svoja referentna mjesta – referentna mjesta koja se opetovano ponavljaju kroz sva djela, Krause, Schleiermacher i Kant. Prikazali smo njegove stavove o Kantovoj filozofiji, kao i referentna mjesta koja je koristio u svojim radovima. Zanimljivim se, doduše, pokazuje njegov izbor Schleiermachera i Krausa koji su u Jahrovoj interpretaciji skloniji patocentrizmu i biocentrizmu; u njihovim djelima pronalazimo filozofijsko-moralne refleksije o uvjetima pod kojima pretpostavljamo novu razinu moralnog obzira ili inat aristotelijanskom duhu, tj. tradicionalnoj „hijerarhiji bića“ (Aristotel, 1988: 4–9).

LITERATURA

- Aristotel. (1988). *Politika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Globus.
- Muzur, A., & I. Rinčić. (2016). Ignaz Bregenzer (1844–1906). A brief homage to the most important source of Fritz Jahr's ideas on animal ethics, *Journal international de bioéthique et d'éthique des sciences*, 27(4), 119–125. <https://doi.org/10.3917/jib.274.0119>
- Čović, A. (2009). Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska bića. U A. Čović, N. Gosić i L. Tomašević (Ur.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*. Zagreb: Pergamena – Hrvatsko bioetičko društvo.
- Engels, E.-M. (2011). The importance of Charles Darwin's theory for Fritz Jahr's conception of bioethics. *Jahr – European Journal of Bioethics*, 2(4), 475–504.
- Eterović, I. (2017). *Kant i bioetika*. Zagreb: Pergamena.
- Jahr, F. (2012a). Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama. U I. Rinčić i A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.
- Jahr, F. (2012b). Znanost o životu i nauka o ćudoređu. U I. Rinčić i A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.
- Jahr, F. (2012c). Zaštita životinja i etika u svom međusobnom odnosu. U I. Rinčić i A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.
- Jahr, F. (2012d). Smrt i životinje: razmatranje Pete zapovijedi. U I. Rinčić i A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.

- Jahr, F. (2012e). Tri studije o Petoj zapovijesti. U I. Rinčić i A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.
- Kant, I. (1975). *Kritika moći suđenja*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kant, I. (1999). *Metafizika čudoređa*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kos, M. (2014). Od Fritza Jahra do integrativne bioetike. *Filozofska istraživanja*, 34(1–2), 229–240.
- Miller, I. M., & H.-M. (2013). Postscript. U F. Jahr, *Essays in Bioethics 1924–1948*. Münster: LIT Verlag.
- Perušić, L. (2019). Fritz Jahr kao metodološka paradigma u bioetičkom obrazovanju. *Jahr – European Journal of Bioethics*, 10(2), 287–310.
- Rinčić, I. i Muzur, A. (2012). *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena.
- Sass, H.-M. (2009). Asian and European Roots of Bioethics: Fritz Jahr's 1927 Definition and Vision of Bioethics. *Asian Bioethics Review*, 1(3), 185–197.
- Sass, H.-M. (2009). European Roots of Bioethics. Fritz Jahr's 1927 Definition and Vision of Bioethics. U A. Čović, N. Gosić, L. Tomašević (Ur.), *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike*. Zagreb: Pergamena, Hrvatsko bioetičko društvo.
- Zeppigno, G., & Lombardi Ricci, M. (2020). *Mariella, Il dibattito bioetico: da Fritz Jahr al Postumanesimo*. Roma: If Press.

Jahr's Arguments for the Protection of Plant Life and the Kantian Influence in His Bioethics

SUMMARY

This paper analyzes Fritz Jahr's contribution to the establishment of bioethics, emphasizing his protection of plant life and the Kantian influence. Jahr introduces the term "bioethical imperative", a concept inspired by Kant's categorical imperative and the Fifth Commandment "Thou shalt not Kill" - i.e. Jahr's imperative invites respect for all life forms, including plants, thus expanding moral consideration beyond mankind. Jahr argues his stance regarding moral consideration using scientific, religious, philosophical, and poetic perspectives. The text shows how Jahr's "moral philosophy" includes elements of compassion, love, and solidarity with all living creatures, showcasing authors who serve as relevant places for scientific and non-scientific perspectives. Jahr uses the works of his renowned contemporaries, scientists, and philosophers, including Wilhelm Windt, Gustav Theodore Fechner, and Immanuel Kant to support his hypotheses. By analyzing Jahr's articles and ideas, this paper shows that his bioethics surpasses historical frameworks and is relevant in today's ethical challenges of environmental protection and life in general.

Keywords: Fritz Jahr, Immanuel Kant, plant ethics, bioethics.